

Գ Ա Ի Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Կ Ե Ա Ն Ք

Մտաւոր առաջադիմութեան գործը մեր զաւառներում.— Համակրելի երեւոյթներ.— Ժողովրդի անօգնականութիւնը.— Ընթերցասիրութեան պահանջ.— Ինչպէս լրացնել այդ պահանջը.— Ինքնօգնութիւն.— Վերադարձ դէպի զաւառները.— Հոգարարձական ընտրութիւններ Երեւանում.— Ինքնավարութիւնը՝ անտանելի բեռ Շուշի քաղաքի համար.— Աշխատանքի տուն Բաղուսի

Ով փոքր ինչ ուշադրութեամբ հետեւել է մեր պարբերական մամուլի ներկայ տարուայ բաժանորդագրութեան, նա նկատած կը լինի հետեւեալ հանգամանքը։ Անցեալներում բաւական աչքի ընկնող թիւ էին կազմում այս կամ այն լրագիրը, ամսագիրը զանազան, աղքատ հիմնարկութիւններին, մանաւանդ գիւղական հասարակութիւններին նուիրողները. իսկ այս տարի այդպիսի նուէրներ համարեա չեղան։ Երեւոյթի պատճառը բացատրում են նրանով, որ այս տարի կրիզիս է։ Շատ հաւանական է որ այդպէս էլ լինի։ Մեզանում գրականութիւնը, մամուլը այնքան երկրորդական, աւելորդ բան է համարւում, որ նրա վրայ ուշադրութիւն դարձնել կարելի է միայն այն ժամանակ, երբ մեծ շահ կայ, երբ կարելի է աւելորդից տալ. Թէև այդ տուածը նոյն իսկ ամենաառատ տարիներում էլ մի շատ խեղճ գումար է կազմում, բայց և այդպէս, պարզ է այն հանգամանքը, որ կրիզիսի տարում հայ վաճառականը, հայ հարուստ ինտելիգենտը արդէն զրկողութիւն է համարում իր տարեկան բիւջէտի վրայ մի կամ երկու տասնեակ ուրլի աւելացնել այդպիսի նուիրատուութիւնների համար։ Մեր ցեղական յատկութիւնների տեսակէտից շատ բնորոշ է այս երեւոյթը։ Բայց մենք այստեղ այդ երևոյթով չը պիտի զբաղուենք։

Փաստն այն է, որ մի քանի հատիկ գիւղական հասարակութիւնները, որոնք մինչև այժմ լրագիր կամ ամսագիր էին ստանում այս կամ այն նուիրատուի շնորհիւ, այժմ զրկուած են այդ բարեբեցի։ Գուցէ հարկաւոր էլ չը լինէր շեշտել այդ բանը,

եթէ այդ զրկանքը ինքն ըստ ինքեան մի աննշան բան լինէր ծաւն էլ հէնց այն է, որ զրկանքը աննշան չէ, որովհետեւ մեր գիւղական աշխարհի համար մամուլը գնալով անհրաժեշտութիւն է դառնում։ Միանգամայն աւելորդ է բացատրել թէ ճրջան ուրախալի պիտի լինի այս երեւոյթը։ Այն, միայն ուրախանալ կարելի է, որ տպագրական խօսքը մտնում է մեր գիւղական աշխարհը, ուր կատարելու այնքան մեծ դեր ունի։ Մտնում է, բայց ինչպէս։ Դեռ միայն ճանապարհ է հարթուած դեռ միայն պատրաստութիւն է ցտեղծուած։ Սպասում են ներան, բայց նա չէ գնում կամ շատ դժուար է գնում։ Պահանջը կայ, բայց նրան բաւարարութիւն տալու միջոցը դեռ չէ գտնուել։—Մենք դեռ գործի սկզբումն ենք, մենք տեսնում ենք որ մեր երկրի նոյն իսկ ամենախուլ անկիւններում, այնտեղ, ուր դեռ վայրենութիւն է տիրում, հասկացել են մամուլի նշանակութիւնը։ Բայց մամուլը, դժբախտաբար, այդ տեղերը մուտք գործել կարող է միայն բարեգործութեան միջոցով։ Գիտակցութիւն կայ, բայց նա դեռ այնքան թոյլ է զարգացած, որ գիւղացին նրա համար զոհողութիւն անել չէ կարող։

Մեղադրենք մեր գիւղացուն, և ինչ իրաւունքով։ Մէթէ նրա քաղաքացի եղբայրը, որ նրանից շատ վաղուց է հասկացել մամուլի նշանակութիւնը, մինչև այսօր էլ սիրում է կարդալ, բայց ձրի կարդալ։ Ո՛չ, մեղադրել չենք կարող։ Նրեոյթը բնական է։ Ընթերցանութեան գործը գիւղերում—այսպէս է բոլոր քիչ քաղաքակրթուած երկրներում—պէտք է պատուաստուի բարեգործական միջոցներով։ Այս պատճառով է որ զանազան տեղերում գոյութիւն ունեն ընկերութիւններ գիւղական դպրոցներ, գրադարաններ, կիրակնօրեայ դասընթացքներ կադմակերպելու համար։ Մեզանում ուրիշ կերպ չէ կարող լինել։ Եւ եթէ մեզանում շատ հազուադէպ են նոյն իսկ այնպիսի անհատներ, որոնք յօժար են լինում տարին մի 10 ուրբալ տալ որ և է գիւղի ընթերցասիրական պահանջը գոհացնելու համար, այդ միայն ցոյց է տալիս որ մենք պարտաճանաչ չենք, հասկանալ չենք կարողանում, ունենք մի անբարեխիղճ ինտելիգենցիա։ Ի՞նչ պիտի լինէր մեր ներկայ ժամանակներում։—Գիւղական էժան կամ ձրի Գրադարանների մի ցանց։ Բայց ինչ չը կայ։—Ձը կայ նոյն իսկ այն, որ մի քանի անհատներ ճարուէին, որոնք տարեկան 10 ուրբալ գիրք կամ թերթ տալին մի գիւղի։

Տխուր դրութիւն։ Գիւղը իր պահանջներով մեր պատրաստականութիւնից շատ առաջ է անցել։ Այն, ինչ այնքան հեշտ պիտի լինէր կատարել, դարձել է մի այնպիսի կոճոռոտ հանգոյց,

որ լուծելու այսօր վեր է մեր ոյժերից: Ո՛րպիսի վկայութիւն մեր անկարողութեան մասին:

Բայց ինչ պէտք է անել: Գաւառը զարթնում է, գաւառը ապրել է սկսում: Ձմեռանային ամիսների ընթացքում հետեւեցէք մեր լրագրութեան: Քանի քանի տեղ թատրոնական ներկայացումներ, տոնածառեր, երեկոյթներ են սարքւում: Այդ տօնախմբութիւնների մէջ դուք կը տեսնէք թէ գաւառական փոքր ի շատէ աչքի ընկնող քաղաքը, թէ խեղճ ու մոռացուած գիւղաքաղաքը, թէ նոյն իսկ մեծ գիւղը: Դա մի շատ զօրաւոր փաստ է որ մեր գաւառական աշխարհը հասկանում է իր մտաւոր շահերը: Բայց ինչպէս է նա բաւարարութիւն տալիս իր այդ պահանջներին:—Խնայագործութեամբ, տեղային նախաձեռնարկութեամբ, տեղային միջոցներով: Ամեն մէկը պիտի մտածէ իր մասին. ամեն մէկը պիտի ինքն իրան օգնէ: Ահա ինչ է ասում կեանքը: Գեղեցիկ սկզբունք: Եւ պէտք է յուսալ ու սպասել որ այդ սկզբունքը լայն գործադրութիւն գտնէ և ընթերցասիրութեան պահանջին բաւարարութիւն տալու համար:

Բարեգործներից և բարերարներից մանանայ սպասելու փոխարէն ամենալաւ միջոցը այն կը լինէր, որ գիւղերում կադմուէին ընթերցասէրների չրջաններ և գտնէին միջոցներ լրագիրներ և գիրք ձեռք բերելու համար: Այդ միջոցները կարող են կադմուէլ զանազան աղբիւրներից. ամենից լաւն է անդամակցական փոքրիկ վճարներով զուլս բերել բանը: Դա դժուար չէ, մի քանի տեղերում նոյն իսկ սկսել են այդպէս գործել: Ձեռք կարող չը յիշել այստեղ Կողբ գիւղի գեղեցիկ սկզբնաւորութիւնը: Այդտեղ տարածուած արբեցողութեան դէմ գտնուել է մի սիրուն միջոց: Փոխանակ գինետներում իրանց աշխատանքի մեծ մասը կորցնելու, մի չրջան վճռել է թեթի վճարներ տալ՝ գրքեր և պարբերական հրատարակութիւններ ձեռք բերելու համար, այնպէս որ շատերի ազատ ժամանակը այլ ևս չէ սպանւում գինետներում, այլ քաղցրացնում է ընթերցանութեամբ:

Տեսնում էք, ինչ աղբիւրներ կարելի է ստեղծել: Կան, ի հարկէ և ուրիշ շատ այդ տեսակ միջոցներ, պէտք է միայն մտածել, գտնել: Հարկաւոր է նախաձեռնութիւն, հարկաւոր են ոյժեր, որոնք կարողանային տեղային հանգամանքները խելացի կերպով չահագործել՝ մտաւոր կարիքները լրացնելու համար:

Դժբախտաբար շատ չը կան տեղական նախաձեռնողներ, շատ չը կան ինտելիգէնտ ու հասկացող ոյժեր:

*
* *

Այդ պակասութեան մի մեծ պատճառը Բագուն էր: Իր

արդիւնաբերական աշողակութիւնների առասպելանման ժամանակներում այդ քաղաքը տարաւ ամենքի խելքը, մեր գաւառները սկսեցին դատարկուել և թափուել Բագու, հարստութիւն դիզելու համար։ Ոչինչ կամ համարեա ոչինչ չէր մնում հայրենի հողի վրայ, մոռացուել է ամեն ինչ, գաւառը կատարելապէս արնաքամ էր դառնում։ Այս դրութիւնը մի մեծ չարիք էր դարձել մանաւանդ Գանձակի և Բագուի նահանգների համար։ Սակայն անբնական դրութիւնը Բագում երկար չը շարունակուեց։ Տենդային իրադանցման հետևեց հիասթափումն, լաց և առամիտքի կրճտոց։ Գործերը վատացան, արդիւնաբերութեան չափերը պակասեցին, մեծ քանակութեամբ մարդիկ մնացին դրսում, պարապ, անգործ։ Ըսկըսուեց վերադարձ դէպի տուն, դէպի գաւառները։ Եւ վերադարձողները միայն բանուորներ ու մշակներ չեն. քիչ չեն և այնպիսիները, որոնք գրագէտ են, տեսել ու լսել են շատ բան։ Այդպիսիները հարկադրուած են այժմ հողի վրայ գործ գտնել, հնարել՝ ապրելու համար։ Նշանակում է որ գաւառում շատանում են կուլտուրական սկզբնաւորութիւնների համար պիտանի տարրեր։

— Բարի ժամի, ասում էինք մենք, անցեալներում կարողա՞ւի «Մշակի» մէջ, որ Բագուից յուսախաբ վերադարձողներից շատերը բերել են իրանց հետ զանազան տնտեսական ձեռնարկութիւնների ծրագիրներ։ Մէկը ուզում է մեղուաբուծութիւն սկսել, միւսը տեղային մի այլ արդիւնագործութիւն զարգացնել գիտութեան պահանջներով։ «Հող և գիրք», ասում էր յօդուածագիրը։

Այս, մենք էլ ամբողջ մեր հոգու կարողութեամբ կրկնում ենք այդ բառերը—հող և գիրք։ Այդ երկու բանի վրայ միայն մենք կարող ենք հիմնել մեր բարեբախտութիւնը, մեր ամբողջ ապագան։

Նաւթային վակխանալիան մոռացնել էին տուել այդ մեծ սկզբունքները։ Մեր ինտելիգենցիան ամբողջ ժամանակ պտտում էր այդ խելակոտրոյս պարի մէջ և ոչինչ չը տուեց ժողովրդին իր մասնագիտութիւնից։ Մնում է որ ցածրից սկսուի բնական, արդարացի ընթացքը։ Մնում է որ արհամարհուի չաղ ոռճիկներ և հարուստ հարսնացուներ միայն որոնողների դասակարգը և մեր մոռացուած, խոպանացած երկրի զանազան անկիւններում վառուեն կուլտուրական համեստ ձեռնարկութիւնների ճրագներ։ Մի ամբողջ ցանց, խիտ, լայնատարած, փայլուն...

Երեւանում դարձեալ հոգաբարձական ընտրութիւններ են կատարուում: Անցեալ տարի մենք մանրամասն պատմել ենք Երեւանի հոգաբարձական ճգնաժամի բոլոր հանգամանքները: Երկու խօսքով կարելի է այժմ վերանորոգել այդ պատմութիւնը: Ընտրուում է հոգաբարձութիւն: Նա չէ կարողանում գործել, փաշայական կամայականութիւնների հանդիպելով, ստիպուած է լինում հրաժարուել:

Հրաժարուածներին տեղ այժմ նոր հոգաբարձուներ պէտք է ընտրել: Խնչպէս ընտրել—Յայտնի է թէ ինչպէս: Հայ ժողովրդի մէջ արդէն 40—50 տարի է, ինչ գործադրուում է ընտրողական սկզբունքը. հետեւաբար նոր չը պէտք է սովորեցնել թէ ինչպէս է կատարուում մի արդարացի, կանոնաւոր ընտրութիւն: Ընտրական սկզբունքի հոգին, էութիւնը այն է, որ ընտրող ժողովուրդը ազատ լինի իր քուէները սրան կամ նրան տալու: Իշխանութեան միայն մնում է հսկել որ ընտրութիւնների ժամանակ ապօրինութիւններ չը լինեն: Սա պարզ է ամեն մէկի համար, բայց պարզ չէ այն մարդկանց համար, որոնք ընտրողական վեհ և նուիրական սկզբունքը դարձնում են անարժան խաղի առարկայ:

Ահա այսպիսի կերպարանք են ընդունել ընտրութիւնները Երեւանում: Եւ մենք ականատես ենք մի ցաւալի տեսարանի: Ժողովուրդը երեխայ է համարուում. նրա հետ կարելի է խաղալ, նրան կարելի է այս կամ այն կողմ ծուլ, ինչպէս կը կամենայ մի եպիսկոպոս: Այդպէս են ուզում անել, բայց այդպէս չէ դուրս գալիս: Ժողովուրդը չէ ուզում խաղալիք դառնալ, նա ուզում է ազատ և ինքնազլուի լինել իր ընտրողական իրաւունքի մէջ: Նշանակուած է ընտրողական ժողով: Նախագահող եպիսկոպոսը այն տեղին է հասցնում իր ինքավստահութիւնը, որ ուզում է թելադրել ժողովին իր կամքը, նա ուզում է որ չընտրուեն այս կամ այն մարդիկ: Եւ երբ, այնուամենայնիւ, այդ մարդիկ ընտրուում են, նա բորբոքւում է, խանգարում է ժողովի պարապմունքները և հետանում: Այնուհետեւ կամենալով, երեւի, «պատժել» իր կամքին չենթարկուող հասարակութիւնը, նա առաջ է քաշում քահանայ-հոգաբարձուների հարցը և հրաւիրելով քաղաքի 17 քահանաներին, հրամայում է նրանց ընտրել իրանց միջից երկու հոգաբարձու: Բայց նոր անաջողութիւն: Քահանաները հրաժարուում են այդպիսի բան անելուց. նրանք յայտնում են որ չեն կամենում բաժանուել իրանց ժողովրդից և հոգաբարձական պաշտօն կ'ընդունեն այն ժամանակ երբ կ'ընտրուեն այդ ժողովրդի քուէով:

Կրկնում ենք, մեզ համար շատ ծանր է նայել Երեւանում

կատարուող դէպքերին: Ինչո՞ւ այդքան անհանգստացնել ժողովուրդը, յուզել նրան խաղալիք դարձնել: Աւելի լաւ չէ միանգամից վերացնել ընտրողական սկզբունքը, որ այսօր այնքան արհամարհուած է մեր կկեղեցականների կողմից: Աւելի լաւ է չը լինի նա, քան թէ գոյութիւն ունենայ այդպիսի դրութեան մէջ: Ի պատիւ ժողովրդի պիտի տեսնուի, որ նրան այլ ևս չէ կարելի վերադարձնել այն հին ժամանակներին, երբ հասարակաց կարծիք չը կար, երբ երկու-երեք մարդիկ կարողանում էին խօսել ամբողջ համայնքի կողմից: Այս իրողութիւնը պէտք է միանգամից ընդմիշտ ընդունել: Եւ ընդունելուց յետոյ կարելի է արդէն վճռել թէ ինչ էք դուք կամենում: Եթէ կամենում էք, որ դպրոցն ունենայ ժողովրդական կառավարութիւն, պէտք է, ուրեմն, թոյլ տաք որ այդ կառավարութիւնը լինի այնպէս, ինչպէս կարող է լինել, այսինքն ազատ քուէով ընտրուած: Իսկ եթէ ուզում էք որ դուք լինէք կառավարողը, այն ժամանակ թոյլ տուէք խնդրել ձեզ, որ խաղալիք չը դարձնէք ժողովրդական ընտրութիւնը, որ առանց այդ էլ շատ է վնասուել զանազան սահմանափակումներով, կամայական տնօրինութիւններով: Եթէ այսպէս դատելու և գործելու միտք լինէր, Երեւանի ժողովուրդը զուր տեղից չէր յուզուի, զուր ժամանակ չէր վատնի պայքարների մէջ:

Ողբալի դրութիւն: Ողբալի է նամանաւանդ այն պատճառով, որ այդ բոլորը անւում է կկեղեցու անունով, այն եկեղեցու, որ ժողովրդականութեան, լայն համբերողութեան նուիրական սկզբունքների վրայ է հիմնուած: Մենք կը կամենայինք տեսնել այդ ազգային հիմնարկութիւնը լուսաւոր, քաղաքացի, ժողովրդի հետ շաղկապուած և նրա հետ ձեռք ձեռքի տուած առաջ գնալիս: Բայց ինչ ենք տեսնում: Պաշտօնեաների շնորհիւ նա այսօր երևում է յետամնաց. դուրս է գալիս թէ նա վախճանում է ժողովրդի հետ լինելուց, թէ նա չէ յարգում ընտրողական սկզբունքը, ժամանակիս վարչական այդ ամենալաւ և արդար տեսակը: Ակամայ յիշում ենք Ստեփանոս Նազարեանի խօսքերը. հոգևորականները յետ են մնում, ժողովուրդը առաջ է գնում: և դրանց մէջ ճեղքուածք պիտի գոյանայ:

Երևի, հէնց այդպէս էլ կամենում են մեր այժմեան հոգևոր հայրերը:

Եթէ ինքնավարութիւնը բարիք է, պէտք է որ նրանց վայելուղի էլ պատրաստուած, հասկացող լինի: Ահա Շուշի քաղաքը: Որան շնորհուած է ինքնավարութիւն, որ, սակայն, աղէտի նման մի բան է համարւում տիրապահ քաղաքի նոյն իսկ

ընդ բնակիչների համար Գաղափարները մոռացւում են մեր ժամանակներում, մարդիկ այբուբենական ճշմարտութիւններն անդամ չեն կարողանում իրանց մտքում պահել։ Եւ ահա Շուշու քաղաքային դռմայի նիստերից մէկում վեր է կենում ձայնաւոր Վէզիրօվ և առաջարկում է իր հայրենի քաղաքի փրկութեան համար գտած իր մի միջոցը՝ «ինքնավարութիւնը շատ թանգ է նստում մեզ, ասում է հոգեւորը.—ինչպէս իշխանութիւնից, որ վերացնեն լիակատար ինքնավարութիւնը և մեզ տան կըրծատուած ինքնավարութիւն»։ Դռման չի համաձայնում ձայնաւորի հետ և առաջարկութիւնը չէ ընդունւում։

Ամէն բան լաւ է, ինչ լաւ էլ վերջանում է։ Շուշին սաստիկ նեղւում է ինքնավարութիւնից « ուզում է ազատուել այդ աւելորդ բեռից։ Ձայնաւոր Վէզիրօվի առաջարկութիւնը նոր բան չէ։ Շուշու թուրքերը վաղուց են աշխատում այդպէս անել տալ։ Պատճառը՝ Քաղաքային վարչութիւնը, ասում են, դարձել է մի անկեղանոց, ուր դրած են գտնում այն բոլոր մարդիկ, որոնք արձակուած են ծառայութիւնից կամ պաշտօն զրտնել չեն կարողանում։ Իւ որովհետև այդպիսիների թիւը չափազանց մեծ է, ուստի քաղաքը բեռնաւորւում է ահագին տուրքերով։ Տեսնում էք ինչ հիմնաւոր պատճառարանութիւն է։ Չեն կարողանում քաղաքային անդուկը պահպանել մորեխների աւերանքից և ուզում են ջնջել ինքնավարութիւնը։ Կարծես այդ ինքնավարութիւնը պահանջում է որ քաղաքային վարչութիւնը անկեղանոց դարձնուի։ Այդպիսի յատկութիւն ինքնավարութիւնը, ի հարկէ, չունի։ Ընդհակառակն, նա բոլորովին հակառակն է պահանջում։ Բայց ի՞նչ արած։ Աւելի լաւ է չունենալ ինքնավարութիւն, քան դուրս քշել աւելորդ բերանները, աւելորդ ուտողներին։

Այսպէս է խօսում իմաստութիւնը Շուշու մէջ։ Եւ, երևի, վերջ ի վերջոյ նա կը լինի յաղթողը։ Մկները ոչնչացնելու համար պէտք է կրակ տալ ամբողջ տունը։ Ի՞նչ անեն, երբ ուրիշ միջոց չը գտնեն...

*
* *

Բազում Հայոց Մարդասիրական Ընկերութիւնը բաց աբեց աշխատանքի տուն։ Հանդէսը կատարուեց, որ շատ գեղեցիկ տպաւորութիւն գործեց հաւաքուած մեծ բազմութեան վրայ։

Անցեալ տարի մեր տեսութիւնները մէջ մենք երկար խօսել ենք թէ Բագուի Մարդասիրական Ընկերութեան և թէ յատ-

կապէս նրա այս գեղեցիկ դիտաւորութեան մասին: Այժմ, երբ բացուած է աշխատանքի տունը, մեզ կը մնայ միայն յարատեւութիւն և բարգաւաճում մաղթել այդ հիմնարկութեան, որ բարեգործական ամենալաւ ձևն է ներկայացնում, տալով տնանկին, թշուառին սեփական աշխատանքով մի կտոր հաց աշխատելու միջոցը: Մենք ցանկանում ենք որ աշխատանքի տունը Բագուի հայ հասարակութեան ամենաշեղծ հոգացողութիւնների առարկայ դառնայ: Այդպէս միայն նա կը կարողանայ այնքան զարգանալ և առաջադիմել, որ կեանքի դժբախտութիւններից անպէտքացած մարդկանց նորից կը վերադարձնէ կեանքին, զրահաւորելով նրանց այս կամ այն արհեստով և այդպիսով անխոցելի դարձնելով նրանց թոյլ ու ճնշուած մարմինները:

Ա.